

EPONIMIZACIJA IDEOLOŠKE PROMJENE U HRVATSKOJ 1989-2005.

Slaven Ravlić

*Sveučilište u Zagrebu,
Pravni fakultet
Leksikografski zavod Miroslav Krleža*

Prethodno priopćenje

Sažetak

U članku se razvoj demokracije u Hrvatskoj razmatra preko eponimizacije ideoloških promjena u razdoblju od 1989. do 2005. Eponimizacija kao proces nastanka i uvođenja eponima (naziva nastalih prema imenu neke osobe) značajan je način oblikovanja stručne terminologije i važan institucionalni mehanizam priznavanja zasluga i doprinosa. Eponimizacija u politici i političkoj znanosti nema isti karakter, tijek i učinke kao u drugim znanostima i djelatnostima. Ona je izraz ideoloških i političkih sukoba i naravi političkoga poretka pa nije samo način oblikovanja stručne terminologije i institucionalni mehanizam priznavanja zasluga i doprinosa, nego i proces socijalnog etiketiranja.

U tom se smislu povijest eponima u Hrvatskoj može povezati s važnim momentima hrvatske politike i povijesti. Eponimi detitoizacija, tuđmanizam i detuđmanizacija upućuju na bitne osobitosti političkih i društvenih procesa koji su oblikovali hrvatsku politiku i povijest u razdoblju od 1989. do 2005.

Ideološka promjena u Hrvatskoj 1989-2005, kao prijelaz iz sustava ideološkoga monizma u sustav ideološkoga pluralizma, nije bila jedinstvena. Imala je tri osnovne faze: u prvoj fazi, 1989-1991, napušten je sustav ideološkoga monizma i uspostavljen je ograničeni ideološki pluralizam; u drugoj fazi, 1992-1999, došlo je do autoritarnoga sužavanja ideološkoga pluralizma i nametanja ideološke hegemonije dominantne stranke, dok se u trećoj fazi, od 2000, odvija proces deideologizacije državnog aparata, širenja ideološkoga pluralizma i ideološke modernizacije glavnih stranaka, koji je ostao nedovršen i izložen reverzibilnim mogućnostima. Spomenuta tri eponima pokazuju se pogodnima da budu prihvaćeni kao nazivi triju faza ideološke promjene i da postanu trajni ili potpuni eponimi.

UVOD

Eponimizacija kao proces nastanka i uvođenja eponima (naziva nastalih prema imenu neke osobe) značajan je način oblikovanja stručne terminologije i važan institucionalni mehanizam priznavanja zasluga i doprinosa. Eponimizacija određenije vezuje sadržaj pojma s njegovim nazivom te daje veću mogućnost ispravne tvorbe pojma. Eponimi nas približavaju znanstvenom idealu točnosti i jednoznačnosti (Eco, 2004). Njima se uspostavlja veće suglasje između izraza i sadržaja. Zato komunikacija postaje učinkovita, a mogućnosti pogrešne interpretacije ograničavaju se. S druge strane, eponimi i eponimizacija važan su institucionalni mehanizam priznavanja osobnih zasluga i doprinosa (Garfield, 1983). Robert Merton, koji je istraživao eponimizaciju u znanosti, utvrdio je da je ona možda najveća nagrada koju znanstvenici uopće mogu dobiti, "najtrajnija i možda najprestižnija vrsta priznanja institucionaliziranoga u znanosti" (Merton, 1973: 300). Ta je nagrada iznimno rijetka, namijenjena je samo nekolicini. Eponimi su za Mertona dio sustava nagrađivanja u znanosti, oni ovjekovječuju izvornog mislioca, kreativnoga genija, "upisuju njegovo ime u zlatnu knjigu prvaka" (Merton, 1973: 302). Eponimizacija je stoga za Mertona jedan od najvažnijih institucionalnih mehanizama priznavanja znanstvenih doprinosa, a time i poticanja napretka znanosti.

No u politici i političkoj znanosti, gdje se proizvodi i upotrebljava velik broj eponima, eponimizacija nema isti karakter, tijek i učinke kao u drugim znanostima i djelatnostima. Ona se odvija u polju vrijednosno-interesnih sukoba, u kojemu značenje eponi-

ma znatno ovisi o interesima i stajalištima političkih aktera. Eponimizacija zato nije samo proces nagrađivanja, nego i proces socijalnog etiketiranja. Ta se dvoznačnost političke eponimizacije pokazuje u više različitih oblika. Prvo, kao nagrađivanje eponimizacija se javlja u nekoliko oblika: kao priznanje za izum ili doprinos – naziv različitih izbornih tehnika i postupaka (D'Hondtova metoda, Droopova kvota), ali i zakona i teorema (Duvergerovi zakoni, Ostrogorskijev paradoks), škola mišljenja i ideologija (marksizam, maoizam); potom kao priznanje političke moći nekih osoba (npr. Trumanova, Eisenhowerova i druge američke vanjskopolitičke doktrine); kao priznanje osobama za doprinose u donošenju nekih zakona ili rješavanju važnih socijalnih pitanja (Beveridgeov izvještaj, Badinterova komisija); te napokon, što je specifično, kao priznanje žrtvama nasilja (Meganin zakon, Mirandina prava). Drugo, kao socijalno etiketiranje eponimizacija se javlja: kao etiketiranje političkih protivnika (staljinisti, lepenovci); kao žigosanje loših i nepoštenih postupaka neke osobe ili negativnih pojava s kojima je ona povezana (gerrymandering, jurlinizam, berluskonizacija), kao sotoniziranje neke osobe (npr. kvisling). Ta se dvoznačnost političke eponimizacije možda najbolje može pokazati na primjeru različitih eponima koji su "skovani" prema istoj osobi. Tako je prema imenu američkoga predsjednika Georgea Busha mlađeg načinjeno nekoliko eponima: bušizam, antibušovci, Bushova doktrina, Bushov mozak, Bushova pudlica, Bushova recesija, Bushov plan, bušonomika, bušovci. Iako različiti po karakteru i namjeni, svi su ti eponimi postali internacionalni, a neki će postati trajnim eponimi-

ma. Takav je eponim Bushova doktrina, naziv za američku stratešku doktrinu preventivnog napada koja je razvijena kao odgovor na teroristički napad na SAD 11. rujna 2001. Taj je eponim odmah ušao u moderni politološki rječnik kao stručni termin u području međunarodnih odnosa. Slično je s eponimom Bushov plan, nazivom za diplomatski plan za rješenje izraelsko-palestinske krize, koji je predložen 24. lipnja 2002, a predviđao je da se u roku osamnaest mjeseci uspostavi tzv. prijelazna palestinska država koja bi se u tijeku tri godine utemeljila kao trajna državno-pravna tvorevina. Ipak, većina navedenih eponima nema takav karakter, nego je rezultat širih političko-ideoloških sukoba i "skovana" je s namjerom socijalnog etiketiranja nekih Bushovih postupaka i osobina te postupaka osoba koje su s njim bile blisko povezane. Bušizam je tako naziv za glupu javnu izjavu ili misao nekoga političara koja pokazuje njegovo neznanje ili neobrazovanost, a nastao je na temelju gafova koje je guverner, kasnije predsjednik Bush stalno i obilno "stvarao" u svojim govorima, intervjuima i izjavama.¹ Bushova pud-

¹ Neki od Bushovih gafova, iako relativno bezazleni, postali su čuveni – na primjer, umjesto *Greeks* govorio je *Grecians*, a *tariffs and barriers* zamijenio je s *terriers and barriffs*. Neki su pak imali veće posljedice. Tako je prilikom posjeta Japanu u veljači 2002. Bush izjavio da je s premijerom Koizumijem razgovarao o kreditima, reformama i devalvaciji jena. Tom izjavom odmah je uspio srušiti vrijednost jena na Tokijskoj burzi. Paniku je otklonio glasnogovornik Bijele kuće objasnivši da je Bush zabunom umjesto deflacija rekao devalvacija. Bushovi gafovi potaknuli su uspostavljanje web-siteova pod nazivom *Bushisms*, a politički izvjestitelj elektroničkog magazina *Slate* Jacob Weisberg sustav-

lica pejorativan je naziv za britansko-ga premijera Blaira, nastao u listu *Daily Telegraph* na temelju njegove bezrezervne podrške američkom predsjedniku, prvo u vrijeme napada na Afganistan, potom u pripremi rata protiv Iraka u kolovozu 2002. Bushov mozak naziv je za predsjednikova savjetnika Karla Rovea kojeg smatraju tvorcem njegove izborne pobjede i intelektualnim oblikovateljem njegove politike. Napokon, spomenimo eponim bušonomika koji se pojavio kao pejorativan naziv za najavljene ciljeve ekonomske politike Bushove administracije i osobito za njezine rezultate, uglavnom neuspješne u početku vlasti, a koji je kasnije postao službeni naziv za Bushovu ekonomsku politiku pa se u tom smislu upotrebljavao na službenom web-siteu Bushove i Cheneyeve kampanje za predsjedničke izbore 2004, gdje se njime opisivalo predsjednikovo obećanje ekonomskog rasta i otvaranja novih radnih mjesta.

1. TITOIZAM I DETITOIZACIJA

U svom posve razvijenom, dvoznačnom obliku politička eponimizacija pretpostavlja političku slobodu. Upravo određeni stupanj političke slobode omogućuje ili ograničava političku eponimizaciju, određujući njezin karakter i dosege. U zatvorenim, tota-

no ih prikuplja i objavljuje. U siječnju 2001. kod ugledne izdavačke kuće Simon & Schuster objavio je knjigu bušizama *George W. Bushisms: The Slate Book on the Accidental Wit and Wisdom of Our 43rd President*. Nakon terorističkog napada na SAD u rujnu 2001. broj bušizama naglo se smanjio, čak je i njihovo objavljivanje nakratko prestalo. No već od početka 2002. ponovno se navode Bushove "dosjetke" kao *Bushisms*, a objavljene su i nove knjige bušizama.

litarnim i autoritarnim društvima politička je eponimizacija nerazvijena, javlja se isključivo kao etiketiranje te ima jednosmjernan tijek. Politički eponimi nastaju kao dio reprodukcije vladajuće ideologije i funkcioniraju kao ideološke etikete ili optužbe koje mogu imati i druge, teže konzekvence.

U socijalističkoj Jugoslaviji eponimi su bili etikete kojima je vladajuća elita obilježavala one koje je htjela prokazati kao nositelje političke devijacije. Takvi su bili eponimi mačekovština, hebrangovština, đilasovština i đilasovac, rankovićevština i rankovićevac. Kad god bi se povećala sloboda izražavanja, upotreba eponima dobivala bi dvosmjernan tijek. Tako su se u razdoblju Hrvatskoga proljeća eponimi staljinist i rankovićevac u tisku kritički rabili i za pojedine pripadnike vladajuće nomenklature. Međutim politička eponimizacija time nije izmijenila svoj temeljni etiketirajući karakter. Općenito, sve do polovice 1980-ih eponimizacija je bila ograničena, a eponimi rabljeni u funkciji socijalnog etiketiranja. Iznimke su bile eponimi nastali u inozemstvu, koji i nisu bili u većoj upotrebi, osim u stručnim publikacijama. Tako se i središnji eponim tog razdoblja, titoizam, u Jugoslaviji gotovo nije rabio. A upravo taj eponim ima međunarodno i trajno značenje. Navode ga eponimski rječnici, pa i onaj najznačajniji – Trahairov rječnik eponima u društvenim znanostima (Trahair, 1994: 612-613).

Eponim *titoizam* pojavio se nakon sukoba KPJ s Informbiroom 1948. godine gotovo istodobno u istočnom i zapadnom tisku. Na Istoku izraz se rabio u značenju revizionizma i izdaje komunizma pa je označavanje titoizmom i titoistom za označene imalo teške posljedice, kao na montiranim procesima u

Mađarskoj, Bugarskoj i Čehoslovačkoj od 1948. do 1952. na kojima su optuženi uglavnom bili osuđivani na smrt. Situacija se promijenila nakon Staljinove smrti, ali će u sovjetskom bloku titoizam trajno ostati sinonim za “jugoslavenski revizionizam”.

S druge strane, na Zapadu će izraz tijekom vremena dobivati različita značenja. Termin su, u početku u pozitivnom značenju, popularizirali dopisnici američkog lijevoliberalnoga tjednika *Nation*.² Znanstveno etabliranje eponi-

² Alexander Werth u članku “Tito, the Unrepentant” (*Nation*, 7. 8. 1948, vol. 167, broj 6, str. 147-149) prvi ga je upotrijebio u tom časopisu. U članku se daje portret vođe jugoslavenske partije i premijera maršala Tita kao čvrste, “nepokajničke” osobe i opisuje atmosfera u Jugoslaviji. Tvrdi se da je u zemlji mnogo proruskih osjećaja, tako da je nekakvo priključenje Zapadu za Tita i Jugoslavene psihološki nemoguće. S druge strane, Rusi imaju velik problem dok god je Tito na vlasti jer postoji prijetnja “širenja titoizma diljem Europe”. Spomenimo i članak Fritza Sternberga “Tractors and Titoism” (*Nation*, 31. 12. 1949, vol. 169, broj 27, str. 644-645) u kojemu se izvještava o tome kako je Staljin tražio ubrzanje kolektivizacije poljoprivrede u Poljskoj, što se dovodi u kontekst odnosa s Jugoslavijom. U članku “Is France ‘Normal?’” u broju od 1. travnja 1950. (*Nation*, vol. 170, broj 13, str. 293-294) donosi se izvještaj iz Pariza u kojemu se prenosi stajalište francuskoga književnika, nobelovca François Mauriac, koji je ocijenio da je situacija u Francuskoj unatoč štrajkovima u Parizu savršeno normalna jer radnička klasa ne pokazuje nikakav revolucionarni žar. Mauriacov je zaključak da za takvo stanje treba zahvaliti Bogu što postoji Staljin. Sve dok komunisti budu predstavljali “interese strane sile”, buržoazija može mirno spavati. Srednja klasa mogla bi se početi bojati jedino ako bi se pojavila “francuska marka titoizma”.

ma dolazi s knjigom vodećeg zapadnoga stručnjaka za komunizam i SSSR, harvardskoga profesora povijesti i političke znanosti Adama Ulama *Titoizam i Kominform* (Ulam, 1952), klasičnom djelu o razdoblju početka hladnog rata. Titoizam se tu shvaćao kao pobuna protiv sovjetskog imperijalizma u ime načela samostalnosti, kao politika koja će nužno prerasti u posebnu ideologiju.³ U 1960-ima eponim se afirmirao s liberalizacijom ekonomskog i političkog života, a rabio se u značenju liberalnoga tipa komunizma, u kojemu vladajuća ideologija nije toliko represivna, a društvene institucije nisu pod čvrstom partijsko-državnom kontrolom (Neal, 1959; 1962). Titoizam je postao stručni termin i potpun eponim jer je izrazio posebnost fenomena, a personaliziranjem nije zastirao njegovu bit.⁴

³ “Prije ili kasnije titoizam će postati ideologija iz jednostavnog razloga što je nemoguće da se neki narod ili zemlja dulje vrijeme ne slaže a da tom neslaganju ne da teorijski oblik. Već Tito iz 1951. nije Tito iz 1948, koji je bio ‘staljinist’ u svakom smislu osim u nespremnosti da stavi glavu u omču kad je to zatražila Moskva. S karakterističnom ironijom povijesti jugoslavenski je režim 1951. počeo pokazivati neka obilježja za koja je bio pogrešno optužen 1948: ublažavao je svoju kolektivizaciju i poljoprivrednu politiku; postao je mnogo spremniji priznati realnosti ekonomije kad je započeo reorganizaciju nacionalne ekonomije iako takav realizam može biti ‘nesocijalistički’; na Zapad više nije gledao kao na isključivo imperijalistički i sklon kapitalistički inspiriranom ratu.” (Ulam, 1952: 137).

⁴ Personaliziranje kao sastavnica eponimizacije može imati proturječne učinke. Personalizirajući političke pojave, eponimi čuvaju njihovu izvornost i posebnost u vremenu i prostoru, onemogućuju njihovo stavljanje pod neku općenitiju vrstu i time utapanje

U zapadnoj politološkoj literaturi rabi se od kraja 1960-ih u značenju posebnoga tipa socijalizma koji obilježava: manje zatvoren i represivan sustav, obvezujuća ali ne toliko regulirajuća i mobilizirajuća ideologija, federalno uređenje s većom samostalnošću federalnih jedinica, djelomično tržišna ekonomija, samoupravljanje, vanjskopolitička samostalnost i nesvrstanost. U kritičkim analizama bitnim značajkama titoizma navodilo se totalitarno ustrojstvo vlasti, ideološki monizam i primjena represije prema političkim neistomišljenicima.

U političku upotrebu u Jugoslaviji titoizam ulazi polovicom 1980-ih, kada poredak dolazi u krizu i kada se počinje raspadati nekad jedinstven sustav ideološke dominacije. Dok u opozicijskim krugovima on ima uglavnom negativno značenje (“antistaljinistički staljinizam”), u saveznom i republičkim ideološkim aparatima vodi se borba oko interpretacije titoizma (“Titova naslijeđa”) kao legitimacijske osnove suprotstavljenih politika. Srpski nacionalistički pokret, čije je organizacijsko

u praznu općenitost. No potpunost eponimizacije očituje se upravo u tome što se svojim razvojem eponim sve više odvaja od osobe i postaje naziv fenomena, čime se izbjegava upadanje u personaliziranje koje nas udaljava od razumijevanja biti fenomena. Tako je npr. eponim hitlerizam ostao nerazvijen i nepotpun pa zbog toga i nije u velikoj upotrebi jer personaliziranje fenomena može dovesti do nerazumijevanja njegove biti preciznije naznačene terminom nacionalsocijalizam, pa čak i do pogrešnog izjednačavanja Hitlera i nacionalsocijalizma. Suprotno tome, eponim staljinizam potpun je eponim jer precizno opisuje specifičnosti jednog fenomena koje nijedan drugi termin ne može bolje opisati pa se i održao kao trajan eponim.

središte bio SK Srbije pod vodstvom S. Miloševića, “reboljševizirao” je titoističku ideologiju koristeći je kao legitimaciju “antibirokratskom revolucijom” provedenoga preuređenja Jugoslavije u centralističku državu sa socijalističkim sustavom.⁵ Nasuprot njemu, u Sloveniji i Hrvatskoj prevladale su reformske struje koje su “socijaldemokratizirajući” titoističku ideologiju provodile politiku liberalizacije i demokratizacije sustava.

Hrvatska je krajem 1980-ih ušla u razdoblje velike promjene nazvano ekonomskom i političkom transformacijom ili demokratskom tranzicijom. Ta je promjena obuhvatila cijeli sustav, pa tako i ideološku sferu. Cilj ideološke promjene bio je prijelaz iz ideološkog monizma u ideološki pluralizam, u kojem različiti autonomni politički akteri djeluju u skladu s vlastitim zamislima o zajednici usvajajući pritom temeljne vrijednosti sustava ili pristajući na ograničenja zadana ustavom. Ta promjena nije bila jedinstvena, imala je različit karakter i značajke u pojedinim razdobljima te se odvijala različitom dinamikom i intenzitetom kod glavnih političkih aktera. U tom se smislu mogu razlikovati tri faze ideološke promjene⁶: u prvoj fazi, 1989-1991,

napušta se sustav ideološkog monizma i uspostavlja se ograničeni ideološki pluralizam; u drugoj fazi, 1992-1999, dolazi do sužavanja ideološkoga pluralizma i nametanja ideološke hegemonije dominantne stranke; u trećoj fazi, od 2000, odvija se proces deideologizacije državnog aparata, širenja ideološkoga pluralizma i ideološke modernizacije glavnih stranaka. Te promjene ideološkog diskursa izrazile su se u “eponimskoj proizvodnji”. U prvoj fazi tranzicije nastaju eponimi detitoizacija, Markovićev zakon, markovićevci, miloševićevi, šušarovci, račanovci, tuđmanovci. Neki od njih povezani su sa specifičnim fenomenima te faze. U vrijeme promjene vlasti nastaje eponim jurlinizam, izraz za pojavu prelaska u tabor političkih pobjednika, koja će obilježiti razdoblje tranzicije. U doba agresije na Hrvatsku nastaju eponimi martićevci, arkanovci, merčepovci, Badinterova komisija i Vanceov plan. Kritičko ispitivanje vladavine Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) “proizvelo” je tuđmanizam, canjugizam, kutleraj i Pašalićevu komisiju. U trećoj fazi tranzicije središnjim je postao eponim detuđmanizacija. U tom su razdoblju nastali eponimi račanizam, deračanizacija, piculijade, pašalićevci i sanaderovci, slučaj Gotovina i Žužulova afera. Ipak, samo su tri eponima izrazila cjelinu i temeljna obilježja promjene u pojedinoj fazi: detitoizacija u prvoj, tuđmanizam u drugoj i detuđmanizacija u trećoj fazi.

Eponim *detitoizacija* nastao je u zapadnoj političkoj publicistici kao predviđanje mogućih promjena nakon Tita – mogućnosti održanja ili sloma Jugo-

⁵ Međutim, unutar toga pokreta jačalo je shvaćanje titoizma koje je zastupao Dobrica Ćosić i njegovi sljedbenici (Vuk Drašković i drugi). Prema tom shvaćanju titoizam je moderna antisrpska politička snaga koja se izražava u politici dijeljenja Srba u Jugoslaviji, a Tito je najveći neprijatelj srpskog naroda u XX. stoljeću, konačna sinteza dvaju povijesnih neprijatelja Srbije: Habsburgovaca i Kominterne (Miller, 2000: posebno 276-279).

⁶ U tzv. tranzicijskoj literaturi obično se razlikuju dvije ili tri faze promjene. V. Franičević razlikuje tri glavne faze: fazu federalne transformacije 1989-1991, fazu ortačkog kapita-

lizma i autoritarne demokracije 1992-1999. te fazu demokratske i kapitalске konsolidacije od 2000. (Franičević, 2004: 263-266).

slavije, njezine demokratizacije ili restaljinizacije. Izraz se u Jugoslaviji pojavio u disidentskim krugovima nakon Titove smrti u značenju liberalizacije i demokratizacije Jugoslavije. Nije ušao u službeni politički govor ni u medije, nego je ostao zatvoren u uskom segmentu tajnog, disidentskog djelovanja. U vrijeme rasprave o Memorandumu Srpske akademije nauka (SANU) i Miloševićeva uspona 1986-1987. ideolozi srpskog nacionalističkoga pokreta taj izraz shvaćaju i rabe u značenju oslobođenja od "titoističkoga" Ustava iz 1974. koji je rascjepkao i oslabio Srbiju. U Hrvatskoj zato i nije bio u većoj upotrebi. Tek u 1990-ima detitoizacija u Hrvatskoj znači detotalitarizaciju, oslobođenje od totalitarne vlasti i ideologije (Banac, 2003: 393). Eponim tako naknadno postaje naziv za proces promjene koji se zbija između 1989. i 1991. kojim je uklonjen titoizam kao ideologija i sustav: umjesto ideološkog i političkog monizma uveden je ideološki i politički pluralizam, umjesto federalnog ustroja nastale su neovisne države, umjesto nesvrstanosti oslanjanje na zapadne vojno-političke saveze, a samoupravljanje i ograničeni tržišni sustav zamijenjeni su liberalnim kapitalizmom.

Detitoizacija je naziv za prvu fazu ideološke promjene koja se dogodila u razdoblju od kongresa SK Hrvatske u prosincu 1989. do agresije na Hrvatsku u ljeto i jesen 1991. U njoj se napušta marksizam kao službena ideologija, legaliziraju se političke stranke koje zastupaju različite ideološke opcije i nastaje ograničeni ideološki pluralizam čija je osnovna značajka da glavni politički akteri kombiniraju neki oblik nacionalizma kao ideologije samoodređenja s idejama drugih zapadnih

ideologija (konzervativizma, socijaldemokracije i liberalizma). U izbornoj kampanji 1990. godine nacionalizam je postao sastavnicom triju najznačajnijih stranačkih i koalicijskih političkih programa. Vodstvo SKH vratilo se nacionalnom projektu sa složenijom strukturom nacionalnog identiteta kakav je elaborirao dio hrvatske političke elite (S. Dabčević-Kučar, M. Tripalo) u doba Hrvatskoga proljeća, a koji je Ivo Banac nazvao "liberalnim partiokratskim konfederalizmom" (Banac, 2001: 30). Ideologija HDZ-a temeljila se na mješavini integralnoga i konzervativnoga nacionalizma. Ideološki diskurs Koalicije narodnoga sporazuma sadržavao je nacionalizam u najširem rasponu, od liberalnog nacionalizma Hrvatske socijalnoliberalne stranke do integralnog nacionalizma Hrvatske demokratske stranke. Tu se nacionalizam uistinu pokazao "kameleonskom ideologijom" (Smith, 1991: 97) koja boju uzima iz svojega konteksta i oblikuje se u različite tipove. No on se pokazao integrirajućom ideologijom koja je "najjednostavnija, najjasnija i najmanje teorijski profinjena, ali je također najproširenija ideologija i s najjačim utjecajem na pučke osjećaje" (Adams, 2001: 64).

2. TUĐMANIZAM

Eponim *tuđmanizam* u širu je upotrebu ušao tek potkraj 1990-ih.⁷ Izvor-

⁷ Uz ime Franje Tuđmana, pored tuđmanizma i detuđmanizacije, vezano je više drugih eponima: tuđmanovština, Tuđmanov institut, tuđmanovci, tuđmanice, Tuđmanova salveta, Tuđmanistan. *Tuđmanov institut* popularan je naziv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske kojemu je on bio osnivač i prvi direktor. Iako je Institut u 1990-ima promijenio ime u Hrvatski institut

no je nastao kao naziv za model ustrojstva države i društva kakav je uspostavljen u Hrvatskoj 1992-1999; sustav klijentelizma i korupcije koji je proživio sve pore društva, a obilježava ga držav-

za povijest, naziv Tuđmanov institut zadržao se do danas. Kao kritičar velikosrpskog falsificiranja Drugoga svjetskog rata i preuveličavanja jasenovačkih žrtava optužen je 1964. za "buržoasko skretanje u pristupu nacionalnom pitanju", politički proganjan i suđen na dva politička procesa (1972. i 1981), a takvo je kritičko pisanje ideološki etiketirano eponimom *tuđmanovština*. U vrijeme Tuđmanova političkog uspona početkom 1989. nastao je eponim *tuđmanovci*, kao naziv za sljedbenike F. Tuđmana i pristalice njegovih ideja. Početkom 1990-ih godina skovan je izraz *tuđmanice*, kao naziv za riječi koje su ušle u uporabu nakon 1990. kako bi kao "čisto" hrvatski izrazi zamijenili "nepodobne" hrvatske riječi ili riječi stranoga podrijetla. Naziv je nastao na temelju sklonosti predsjednika Tuđmana da "proizvodi" takve izraze i inzistira na njihovoj upotrebi. Eponim *Tuđmanova salveta* nastao je kao naziv za tobožnju kartu podjele BiH koju je predsjednik Tuđman navodno nacrtao na salveti Paddyju Ashdawnu (tada predsjednik Liberalnodemokratske stranke, a od 2002. do siječnja 2006. Visoki predstavnik za BiH) na ručku u kraljevskoj palači u Londonu 6. svibnja 1995. Ta je salveta poslužila kao jedan od dokaza u zapadnom tisku o hrvatskim teritorijalnim pretenzijama prema BiH te je upotrijebljena i na Haškom sudu. Potkraj 1990-ih skovan je eponim *Tuđmanistan*, kojim se nazivala Hrvatska pod autoritarnom vlašću predsjednika Tuđmana. Izraz je nastao prema terminu bantustan i aludirao je na izoliranost Hrvatske od zapadnoga svijeta. Pojam su uveli hrvatski novinari, ali se tijekom Tuđmanove bolesti proširio u inozemstvo. Međutim nijedan od tih eponima, osim tuđmanizma i detuđmanizacije te dijelom Tuđmanove salvete (Tuđman, 2002), nije stekao trajnije i šire značenje.

na rasipnost, odsustvo demokratskog nadzora nad državno-partijskim aparatom i povlastice dužnosnika i predsjednikovih miljenika. Potom se njime označava razdoblje uspostave autoritarnoga sustava vladanja, bitnoga sužavanja ideološkoga pluralizma i nastojanja da se uspostavi ideološka hegemonija dominantne stranke s etničkim nacionalizmom kao ideološkim supstratom. Tuđmanizam je tako naziv i za sustav vladanja i za ideologiju. U ideološkom smislu on je imao dvije podfaze: fazu integralnog nacionalizma kao dominantnu ideološku osnovu državne politike i vladajuće stranke (1992-1995) i fazu uspostave konzervativnog nacionalizma kao glavne sastavnice vladajuće ideologije (1995-1999).

U kritičkim se analizama pokazuje da tuđmanizam može postati potpun i trajan eponim. Za povjesničara Ivu Banca tuđmanizam je "sinteza našega dvadesetog stoljeća. On je protuliberalni modernizam u svom bitku", on ujedinjuje sve sastavnice hrvatskoga protuliberalizma, ponajprije hrvatski fašizam (ustaški pokret) i hrvatski komunizam. "Njegova bosanska epizoda – pokušaj modeliranja novih etničkih realiteta na trusnom bosanskom tlu, štoviše, putem prinudnih migracija i terora – svjedoči o njegovu sadržaju" (Banac, 2003: 288-289).⁸ Politolog Tonči Kuzmanić tvrdi da se fenomeni kao što su janšizam i tuđmanizam ne mogu razmatrati kao dio neke općenitije ideologije i pokreta (npr. nacionalizma), nego kao osebujni pokreti i ideologije koji se mogu povezati s neokonzerva-

⁸ U članku "Tri-nula bez oporbe" iz 1999. Banac je utvrdio da je Tuđmanov model "legitimirao etnicizam, svedržavlje i ekspanzionizam" (Banac, 2003: 187).

tivnom revolucijom (Kuzmanić, 2000). Tuđmanizam je transpolitički projekt u kojemu je vrhovni i nedodirljivi autoritet narod, a ne država, pa nije bitan državni ustroj, jednakost, dobar život, nego interesi naroda, njegova duhovna i demografska obnova, njegovi neprijatelji i izdajnici. Tuđmanizam je otuda shvaćen ne samo kao antipolitička nego i kao antidržavna ideologija i pokret. Iako je Kuzmanićevo polazište plodonosno utoliko što tuđmanizmu pristupa kao specifičnom fenomenu, koji se ne može razumjeti kao derivat neke općenitije ideologije, ono zanemaruje specifični povijesni kontekst i ideološko naslijeđe kojemu ta političko-ideološka formacija pripada, što je prednost Bančeva pristupa. No kod Banca postoji tendencija da se fenomen svede na odnos prema liberalizmu, odnosno na njegov protuliberalni karakter, a time se gubi njegova samosvojnost i sadržajna određenost.

Tuđmanizam je samosvojna ideološka tvorba koja ima uporište u specifično hrvatskoj tradiciji konzervativizma i nacionalizma, ali je povezana s modernim ideološkim strujama kao što je neokonzervativna revolucija i nova desnica. Tuđmanizam slijedi integralnu nacionalističku divinizaciju hrvatskog naroda, koju je započeo Starčević shvaćanjem hrvatskog naroda kao povijesno iznimnog, "gospodujućeg naroda", a nastavili radikalni pravaši, koji su završili u mitologizaciji hrvatskog naroda i države. U tuđmanizmu se ta tradicija izražava u poimanju nacije kao harmonične organske zajednice, vrhunske i neprikosnovene vrijednosti, koju ugrožavaju razni unutarnji "nenacionalni" ("nedržavotvorni") elementi i strane nacije te kao svođenje društvene složenosti na sukob s različ-

tim unutarnjim i vanjskim "neprijateljima" nacije. S druge strane, on nastavlja onu hrvatsku konzervativnu ideološku tradiciju koja je u 20. stoljeću prihvatila autoritarne ideje i vrijednosti novoga smjera europske politike i odbacila liberalnu demokraciju. Zato je neokonzervativna ideološka mješavina ideja autoritarne države, novog moralizma i slobodnoga tržišta bila toliko privlačna ideologiji tuđmanizma da se čini da je on tek jedan od derivata neokonzervativne revolucije. Na tim je idejama i vrijednostima razvijen autoritaran sustav vladanja i stvoren specifičan, ortadžki kapitalizam, uspostavljena svojevrsna ideološka hegemonija i poduzeto preoblikovanje nacionalnog identiteta okupljanjem elemenata "državotvorne" tradicije (lijeve i desne, komunističke i ustaške) i uklanjanjem svega što je "nespojivo" s njome (ponajprije ideja i vrijednosti europskoga političkog liberalizma). Otuda je tuđmanizam sinteza nekih tipova hrvatske konzervativne i nacionalističke tradicije, koja je bliska modernoj neokonzervativnoj revoluciji i novoj desnici.

3. DETUĐMANIZACIJA

Eponim *detuđmanizacija* pojavio se kao zahtjev za oslobođenjem političkog života od naslijeđa autoritarnosti i nacionalizma, što je obilježilo vladanje predsjednika Tuđmana. Pojam se pojavio u hrvatskim medijima u vrijeme njegove bolesti i postao je sastavni dio službenoga političkog diskursa u doba koalicijske vlade 2000-2003. Nakon povratka HDZ-a na vlast potkraj 2003. izraz se upotrebljava u smislu zahtjeva da Sanaderova vlada nastavi (ili čak započne, npr. u području pravosuđa) detuđmanizaciju Hrvatske i procjene koliko to ona uistinu čini.

Kao treća faza ideološke promjene detuđmanizacija je proces širenja ideološkoga pluralizma, deideologizacije države i ideološke modernizacije glavnih stranaka. U tom procesu nacionalizam prestaje biti ideološka okosnica državne politike i programa glavnih stranaka. Taj je proces zahvatio i HDZ. U službenom diskursu HDZ-a ne upotrebljavaju se izrazi tuđmanizam i detuđmanizacija. Međutim, poduzevši nakon gubitka vlasti 2000. proces ideološke modernizacije u tradiciji umjerenog europskog konzervativizma u kojoj se konzervativni nacionalizam pojavljuje kao dodatni instrument legitimizacije i mobilizacije, HDZ se okrenuo drukčijoj ideološkoj matrici. Ipak, tu i tamo mu, osobito u trenucima političkih neuspjeha (kakav je bio onaj u ožujku 2005. kad je odgođen početak pregovora s Europskom unijom), "pobjegne" stari, izolacionistički, protueuropski naboj tuđmanizma. Suprotno tome, u dijelu desno orijentiranih publicista i političara, ideja i politika detuđmanizacije shvaća se kao odbacivanje naslijeđa Domovinskog rata i borbe za samostalnu Hrvatsku, kao revizija povijesti 1990-ih godina i kao projekt razdržavljenja Hrvatske.⁹ No njihov poli-

⁹ U organizaciji Udruge za promicanje hrvatskog identiteta i prosperiteta, koju vodi Miroslav Tuđman, u prosincu 2002. održan je simpozij "Tuđmanizam i detuđmanizacija" na kojemu su sudjelovali vodeći desni publicisti (Tuđman, 2003). Na skupu se dokazivalo da je detuđmanizacija zajednički nazivnik za povijesnu reviziju i urušavanje samih temelja hrvatske državnosti i gospodarske samobitnosti te da su njezini "glavni politički ciljevi slabljenje hrvatskog državnog suvereniteta i postignuća hrvatskog domovinskog rata." S druge strane, tuđmanizam je naziv za Tuđmanovo učenje i

tički i ideološki potencijal relativno je skroman. Uz to, danas glavna stranka desnice, Hrvatska stranka prava (HSP), započela je ideološku modernizaciju usvajajući neke elemente konzervativnog ideološkog diskursa, ali ne napuštajući još sasvim ideološki diskurs tuđmanizma. Tako su se čvrsta privrženost tuđmanizmu i otvoreno protivljenje detuđmanizaciji sveli na uzak politički segment dijela desnice koji u cjelini nema veći ideološki potencijal, osim donekle u sferi "obrane" Domovinskog rata od "opće kriminalizacije", gdje u nekim okolnostima još može imati relativno značajnu mobilizacijsku snagu.

Ipak, znači li sve to da je detuđmanizacija završena, da je završena ideološka promjena započeta 1989? Očito ne. Iako je ideologija tuđmanizma ograničena na uzak politički segment i suženo političko polje, ona je još dovoljno jaka da može otežavati ideološku modernizaciju. U nekim značajnim hrvatskim strankama još postoje snažni potencijali etničkog nacionalizma. Osim toga sve glavne stranke zahvaćene su procesom kartelizacije (Katz i Mair, 1995) koji vodi srastanju stranaka s državom kao izvorom financiranja, klijentelizma i korupcije, sužavanju političkoga prostora te stranačkom ideološkom i programskom ujednačivanju. Rezultat je kompromitacija demokracije i stranaka, politička apatija i mogućnost uspo-

praksu "političke rekroatizacije" Hrvatske. To je "državotvorna nacionalna doktrina" koja se izrazila u "tuđmanizaciji Hrvatske" 1990-1999. kao praksi "radikalne kroatizacije" Hrvatske – njezina osamostaljenja, stjecanja neovisnosti i vojne pobjede u Domovinskom ratu te ekonomske, kulturne i moralne obnove.

na antisistemskih populističkih pokreta. Zato stranačka kartelizacija i nedovršena ideološka modernizacija mogu u određenim uvjetima biti temelj nove faze regresije koja onda možda dobije i svoj eponimski izraz.

ZAKLJUČAK

Eponimizacija u politici i političkoj znanosti nema isti karakter, tijek i učinke kao u drugim znanostima i djelatnostima. Ona je izraz ideoloških i političkih sukoba i naravi političkoga poretka pa nije samo način oblikovanja stručne terminologije i institucionalni mehanizam priznavanja zasluga i doprinosa, nego i proces socijalnog etiketiranja. Zato proučavanje pojedinog eponima ne znači samo bavljenje nekim momentom političkoga procesa ili socijalnom poviješću neke ideje, nego i razmatranje širega konteksta u kojem taj eponim nastaje i s kojim je povezan. U tom se smislu povijest eponima u Hrvatskoj može povezati s važnim momentima hrvatske politike i povijesti. Eponimi upućuju na bitne osobitosti političkih i društvenih procesa koji su tu politiku i povijest oblikovali, pokazujući se svojevrsnim pojmovnim "šiframa" za njihovo razumijevanje. To osobito vrijedi za velika transformacijska razdoblja. Takvo je bilo razdoblje

velike transformacije od 1989. do 2005, u kojemu je promjena obuhvatila cijeli sustav – ekonomski, socijalni, politički i ideološki.

Ideološka promjena u Hrvatskoj 1989-2005, kao prijelaz iz sustava ideološkoga monizma u sustav ideološkoga pluralizma, nije bila jedinstvena. Imala je tri osnovne faze: u prvoj fazi, 1989-1991, napušten je sustav ideološkog monizma i uspostavljen ograničeni ideološki pluralizam; u drugoj fazi, 1992-1999, došlo je do autoritarnoga sužavanja ideološkoga pluralizma i nametanja ideološke hegemonije dominantne stranke, dok se u trećoj fazi, od 2000, odvija proces deideologizacije državnog aparata, širenja ideološkoga pluralizma i ideološke modernizacije glavnih stranaka, koji je ostao nedovršen i izložen reverzibilnim mogućnostima. Te promjene ideološkog diskursa dobile su svoje izraze u "eponimskoj proizvodnji". U svakoj od faza nastalo je više eponima, no tri su eponima izrazila cjelinu i temeljna obilježja promjene u pojedinoj fazi: detitoizacija u prvoj, tuđmanizam u drugoj, a detuđmanizacija u trećoj fazi. Ta tri eponima pokazuju se pogodnima da budu prihvaćeni kao nazivi triju faza ideološke promjene i da postanu trajni ili potpuni eponimi.

LITERATURA

- Adams, I. (2001). *Political Ideology Today*, 2. izd. Manchester: Manchester University Press.
- Banac, I. (2001). *Raspad Jugoslavije: eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*. Zagreb: Durieux.
- Banac, I. (2003). *Protiv močvare*. Sarajevo: Buybook.
- Eco, U. (2004). *U potrazi za savršenim jezikom*. Zagreb: HENA COM.
- Franičević, V. (2004). Deficiti i izazovi postsocijalističke transformacije

- u Hrvatskoj, u: J. Kregar, V. Puljiz, S. Ravlić, ur., *Hrvatska – kako dalje: zadanosti i mogućnosti*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo i Pravni fakultet u Zagrebu.
- Garfield, E. (1983). What's in a name: the eponymic route to immortality. *Current Contents / Social and Behavioral Sciences* 15 (47): 5-16.
- Katz, R., Mair, P. (1995). Changing models of party organization and party democracy: the emergence of cartel party. *Party Politics* 1 (1): 5-27.
- Kuzmanić, T. (2000). *Tuđmanizam i janšizam*, Mirovni inštitut, 31. 5. 2000. (http://www.zamirzine.net/IMG/doc/Tu_manizam_jan_izam.doc)
- Merton, R.K. (1973). *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Miller, N. (2000). The Children of Cain: Dobrica Ćosić's Serbia. *East European Politics and Societies* 14 (2): 268-287.
- Neal, F.W. (1959). *Titoism in Action*. Berkeley: University of California Press.
- Neal, F. W. (1962). Yugoslavia at the Crossroads. *Atlantic Monthly* 6: 77-83.
- Smith, A. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.
- Trahair, R. C. S. (1994). *From Aristotelian to Reaganomics: A Dictionary of Eponyms with Biographies in the Social Sciences*. Westport: Greenwood Press.
- Tuđman, M. (2002). *Priča o Paddyju Ashdawnu i Tuđmanovoj salveti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Tuđman, M., ur. (2003). *Dr. Franjo Tuđman – neoproštena pobjeda*. Zagreb: UHIP.
- Ulam, A. (1952). *Titoizam i Kominform*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

The Eponymisation of Ideological Change in Croatia 1989-2005

SUMMARY

The article discusses the development of democracy in Croatia through the eponymisation of ideological changes in the period 1989-2005. Eponymisation as a process of development and introduction of eponyms (terms coined after the name of a person) is a significant way of shaping professional terminology and an important institutional mechanism for the acknowledgment of credits and contributions. Eponymisation in politics and political science does not have the same character, pattern and effects as in other sciences and activities. It reflects the ideological and political conflicts and the nature of a political system, and is not only a way of developing professional terminology and an institutional mechanism for the acknowledgment of credits and contributions, but also a process of social labeling.

In this sense, the history of eponyms in Croatia can be related to some important moments in Croatian politics and history. The eponyms *detitoisation*, *tudjmanism* and *detudjmanisation* refer to the essential peculiarities of the political and social processes that have shaped Croatian politics and history in the period 1989-2005.

The ideological change in Croatia 1989-2005, as a transition from the system of ideological monism to the system of ideological pluralism, was not uniform. It had three basic stages: the first stage, 1989-1991, saw the abandonment of ideological monism and the establishment of a limited ideological pluralism; the second stage, 1992-1999, saw the authoritarian narrowing of ideological pluralism and the imposing of the ideological hegemony of the dominant political party; in the third stage, since 2000, a process of deideologisation of government machinery, expansion of ideological pluralism and ideological modernisation of major political parties has been in progress, but at present the said process is neither complete nor impervious to reverse development. The above-mentioned three eponyms prove to be appropriate and are likely to be accepted as designations of the three stages of ideological change, and thus become permanent or complete eponyms.